

Πέρα από την Αυτονομία της Πολιτικής*

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΕΛΗΟΛΑΝΗ ΜΕ ΤΟΝ MARIO TRONTI

Δ.Δ.: Ποια ήταν η πορεία που σε οδήγησε να θέσεις στο κέντρο της κοινωνικής σύγκρουσης το πολιτικό πεδίο; Γιατί ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός του Κράτους είναι τόσο θεμελιώδης για την εργατική πάλη, ή «μεταρρύθμιση των μεταρρυθμίσεων» όπως την ονόμασες;¹

Μ.Τ.: Αυτή η θεματική, που έθεσε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός της το πρόβλημα της πολιτικής και των θεσμών, προέκυψε στη δεκαετία του '70. Ήρθε ύστερα από μία τελειώς διαφορετική περίοδο: διαφορετικές αναλύσεις, θεωρητικές επιλογές,

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Μάριο Τρόντι είναι καθηγητής Φιλοσοφίας της Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο της Σιένας. Είναι μέλος της επιτροπής για τα Προβλήματα του Κράτους της Κεντρικής Επιτροπής του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Στην δεκαετία του '60 υπήρξε κορυφαίος εκπρόσωπος του ιταλικού νεομαρξισμού. Στην περίοδο 1961-63 συμμετείχε ενεργά στη σύνταξη του περιοδικού του Ρανιέρο Παντσιέρι *Quaderni Rossi*. Στην συνέχεια, διαχωρίζοντας τη θέση του (μέχρι το 1966) από το Ι.Κ.Κ., δημιούργησε το περιοδικό *Classe Operaia*. Κύρια έργα του είναι *Εργάτες και Κεφάλαιο*, (1966), *Εργατική Τάξη και Ανάπτυξη*, (1970), *Περί της Αυτονομίας της Πολιτικής*, (1977), *Ο Χρόνος της Πολιτικής*, (1980).

Τα δύο τελευταία έργα του προκάλεσαν μία εντονότατη συζήτηση στην ιταλική αριστερά. Από το 1981 μέχρι το 1983 υπήρξε συντονιστής της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Laboratorio Politico*. Στην ελληνική γλώσσα έχει μεταφραστεί μόνο το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του *Εργάτες και Κεφάλαιο με τον τίτλο Ο Λένιν στην Αγγλία*, στη συλλογή *κειμένων Νεοκαπιταλισμός και Επαναστατικό Κίνημα*, εκδ. «Κομμούνια» χ. χρ. εκδ., σελ. 141-149. Η συνέντευξη αυτή δόθηκε στη Ρώμη τον Απρίλιο του 1985 στο Δημήτρη Δεληολάνη αποκλειστικά για τα «Τετράδια».

αναγνώσματα. Υπάρχει μία βαθιά ρήξη μεταξύ της δεκαετίας του '60 κι εκείνης που ακολούθησε: υπάρχει μία αντιθετική σχέση. Η δεκαετία του '60 στην Ιταλία ήταν εποχή μεγάλων εργατικών αγώνων. Μετά από την ύφεση της δεκαετίας του '50, ο νέος κύκλος αγώνων ξεκίνησε το 1962 στο Τορίνο, στη ΦΙΑΤ, κι ύστερα απλώθηκε σταδιακά σ' όλη τη χώρα. Μέχρι το περίφημο «Θερμό Φθινόπωρο», όταν ο αγώνας για την ανανέωση της συλλογικής σύμβασης των εργατών μετάλλου οδήγησε σε μία πραγματική ανατροπή των οικονομικών και πολιτικών ισορροπιών της Ιταλίας. Στο ενδιάμεσο αυτών των δύο ημερομηνιών, το '68.

Η δεκαετία του '60, λοιπόν, είχε μία κατάληξη ουσιαστικά νικηφόρα για τους εργατικούς αγώνες. Το συνδικάτο αμφισβήτησε ριζικά τον εαυτό του, αναθεώρησε τις οργανωτικές δομές του, έφτασε στο σημείο να επωμισθεί κεντρικές πολιτικές ευθύνες. Δημιουργήθηκαν νέοι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί. Τα συμβούλια ήταν μία προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα δίκτυο άμεσης δημοκρατίας, που ξεκινούσε από το εργοστάσιο κι επεκτεινόταν στον κοινωνικό ιστό. Η θεωρητική προσπάθεια του πιο νέου μαρξισμού (στην Ιταλία πολλοί μίλησαν για «νεο-μαρξισμό») ήταν να καταγράψει αυτά τα γεγονότα, να τα περιγράψει και να τα ερμηνεύσει θεωρητικά. Η προσπάθεια μας συνίστατο στο να συνδέσουμε αυτή την έκρηξη εργατικών αγώνων με μία νέα άμεση ανάγνωση των κειμένων του Μαρξ. Του ώριμου Μαρξ, άρα του οικονομολόγου Μαρξ, εκείνου του «Κεφαλαίου» και των «Grundrisse». Ήταν μία πολύ δημιουργική περίοδος για εκείνο το ρεύμα του ιταλικού μαρξισμού που αργότερα ονομάστηκε «εργατισμός», ακριβώς γιατί έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο νέο υποκείμενο, στην εργατική τάξη. Νέο διότι μετασχηματίστηκε, άλλαξε με τον χρόνο. Δεν ήταν πια το παλιό προλεταριάτο: ήταν η νέα τάξη του εργάτη-μάζα, ο εργάτης της γραμμής που δούλευε στα μεγάλα εργοστάσια σε προηγμένο στάδιο αυτοματοποίησης. Ήταν ο εργάτης που είχε χάσει την ειδικότητά του κι είχε γίνει, ακριβώς γι' αυτό, εργατική μάζα. Παράλληλα, όμως, είχε σχηματίσει μία νέα πιο προωθημένη ταξική συνείδηση.

Αυτό το μεγάλο θετικό κύμα, που ανέτρεψε τις ισορροπίες, συγκρούστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70 με το τοίχος που προστάτευε τις παλιές ταξικές σχέσεις, τις παλιές σχέσεις εξουσίας. Μ' αυτό τον τρόπο, αυτό το κύμα αγώνων δεν μπόρεσε να δημιουργήσει μία άμεση πολιτική διέξοδο. Εννοώ μία αλλαγή στο συσχετισμό δυνάμεων στα κυβερνητικά επίπεδα, μία αντιστροφή των ρόλων μεταξύ πλειοψηφίας κι αντιπολίτευσης στη Βουλή. Με λίγα λόγια, εμποδίστηκε η διαδικασία που θα μπορούσε να εκσυγχρονίσει τον κρατικό μηχανισμό...

Δ.Δ.: Υπήρξε δηλαδή μία πολιτική ανεπάρκεια των αγώνων του '68-69;

Μ.Τ.: Υπήρξε μία αργοπορία από μέρους της αριστεράς να κατανοήσει την ώθηση αυτού του κινήματος και να λειτουργήσει σαν άμεσος εκφραστής του. Κι αυτό, διότι οι πολιτικές δυνάμεις του εργατικού κινήματος κινούνταν μέσα σ' έναν στενά πολιτικό ορίζοντα: ήταν υπερβολικά προσκολλημένες στους πολιτικούς θεσμούς και στις πολιτικές ισορροπίες. Υπάρχει, όμως, κι ένας άλλος λόγος: στα τέλη της δεκαετίας του '60 η Ιταλία ήταν μία τελείως διαφορετική χώρα σε σχέση με τη δεκαετία του '50. Ήταν πλέον μία προωθημένη βιομηχανική χώρα, με μία τεχνολογία ενός ορισμένου επιπέδου. Τα ίδια τα εργατικά εισοδήματα είχαν αυξηθεί κατά πολύ: επιβλήθηκε το περίφημο «Καταστατικό των Εργαζομένων»². Όλα αυτά, όμως, δεν τα ακολούθησε μία ανάλογη διαδικασία στο πολιτικό επίπεδο. Η Ιταλία είναι ένα παλιό κράτος με μία παλιά κρατική διοικητική μηχανή, που δεν υπέστη, απ' όλον αυτόν

τον αναβρασμό, καμία ανανέωση. Έτσι στις αρχές της δεκαετίας του '70, δημιουργήθηκε αυτή η αντίθεση μεταξύ μίας εξελιγμένης κοινωνίας, μιας αναπτυγμένης οικονομίας και ενός καθυστερημένου κρατικού μηχανισμού.

Δ.Δ.: *Άρα αυτή η κεντρικότητα της πολιτικής είναι αποτέλεσμα κατά κύριο λόγο ιταλικών αντιθέσεων;*

Μ.Τ.: Σε μεγάλο βαθμό ναι. Γιατί η ιστορία των άλλων χωρών της δυτικής Ευρώπης είναι διαφορετική. Στην Ιταλία αργοπορήσαμε στην δημιουργία ενός ενιαίου εθνικού κράτους. Μετά την ένωση, οι άρχουσες τάξεις αποδείχτηκαν άτολμες, καθυστερημένες, κλειστές, απομονωτικές. Ύστερα επήλθε η φασιστική εικοσαετία που συνεισέφερε πολύ στην απομόνωση της χώρας...

Δ.Δ.: *Αν και τον τελευταίο καιρό, εδώ στην Ιταλία, παρατηρείται μία προσπάθεια επανεκτίμησης εκείνης της εικοσαετίας, πολλοί υποστηρίζουν ότι, κατά βάθος, τότε μπήκαν τα θεμέλια της μετέπειτα εκβιομηχάνισης...*

Μ.Τ.: Πράγματι, αυτή η συζήτηση είναι αρκετά ενδιαφέρουσα. Λέγονται φυσικά πολλές υπερβολές γιατί για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ο φασισμός εθεωρείτο μία χαμένη περίοδος...

Δ.Δ.: *Η περίφημη θεωρία της παρένθεσης, που διετύπωσε ο Μπενεντέτο Κρότσε...*

Μ.Τ.: Ναι. Ύστερα η ιστοριογραφία του φασισμού εκλεπτύνθηκε, άρχισε να εμβαθύνει ορισμένα ζητήματα, ανακάλυψε ότι δεν υπάρχουν «ιστορικές παρενθέσεις». Όντως, διαπιστώθηκε ότι στην οικονομία και στους δημόσιους μηχανισμούς υπήρξε μία κάποια εξέλιξη. Αλλά ήταν πάντα κάτι το ανεπαρκές σε σχέση με τις ανάγκες της χώρας.

Δ.Δ.: *Ανεπαρκές σε σχέση με αυτό που εσύ ονομάζεις «καπιταλιστικό εκσυγχρονισμό»;*

Μ.Τ.: Ακριβώς, σε σχέση με τον καπιταλιστικό εκσυγχρονισμό. Εκείνο που πολλοί από εμάς διαπίστωσαν στις αρχές της δεκαετίας του '70, ήταν ότι βρισκόμασταν ενώπιον μιας καπιταλιστικής κοινωνίας που είχε έναν κρατικό μηχανισμό ο οποίος δεν ήταν ακόμη πλήρως καπιταλιστικός, αστικός. Κυρίως σε διοικητικό επίπεδο, γιατί οι θεσμοί στην Ιταλία είναι αρκετά προωθημένοι. Το Σύνταγμα προσφέρει μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξής τους. Όλος, όμως, ο διοικητικός μηχανισμός, οι πολιτικές διαδικασίες, η πολιτική νοοτροπία, αν θέλεις, καθώς και το γεγονός ότι οι νέοι δημοκρατικοί θεσμοί λειτούργησαν για δεκαετίες κάτω από τη διακυβέρνηση της Χριστιανοδημοκρατίας –που συγκρότησε ένα πραγματικό σύστημα ρουσφετολογικής εξουσίας– όλα αυτά παρεμπόδισαν τη διαδικασία πολιτικο-θεσμικής ανανέωσης. Η διαπίστωση μας ήταν ότι έπρεπε να εκφραστεί μία πολιτική πρωτοβουλία που να μετεξελίξει και το Κράτος σε μία σύγχρονη δομή. Γιατί αν αυτή η μοντέρνα κοινωνία και αυτή η προωθημένη οικονομία συναντούσαν με μία άλλο τόσο σύγχρονη κρατική δομή, τότε ξανοίγονταν για την πάλη των τάξεων προοπτικές ακόμη πιο προωθημένου αγώνα. Κι αυτό, διότι εμείς αναγκαστήκαμε πάντοτε να υποστηρίξουμε ότι ήταν καθήκον της εργατικής τάξης να ολοκληρώσει την αστική επανάσταση...

Δ.Δ.: *«Να υψώσει τις σημαίες της δημοκρατίας που η αστική τάξη έριξε στην λάσπη», όπως έλεγε η Τρίτη Διεθνής;*

Μ.Τ.: Ακριβώς. Εγώ πάντα θεωρούσα ότι αν δεν αναγκάζομασταν να περισυλλέξουμε τις σημαίες των άλλων, δεν θα μπορούσαμε επί τέλους να ξεδιπλώσουμε τις δικές μας σημαίες. Αν δηλαδή ολοκληρωνόταν η συνολική διαδικασία εκσυγχρονισμού, θα μπορούσαμε επί τέλους να θάλουμε σαν στόχο μας το ξεπέραςμα του καπιταλισμού, κι όχι τον εκσυγχρονισμό του. Με το γνωστό όρο, βέβαια, ότι υπάρχει μία κοινωνική δύναμη οργανωμένη που δεν εγκλωβίζεται μέσα σ' αυτή τη διαδικασία εκσυγχρονισμού, που δεν καθίσταται, δηλαδή, παθητική, όπως συνέβη σε άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης. Τότε υπάρχει ο κίνδυνος να εκπληρωθεί μεν ο εκσυγχρονισμός, αλλά να μην υπάρχει πλέον εναλλακτική λύση. Αυτό είναι κατά βάθος όλο το δίδαγμα της σοσιαλδημοκρατικής εμπειρίας.

Δ.Δ.: *Ίσως όμως και του λενινισμού, ή όχι;*

Μ.Τ.: Και του λενινισμού, αν κοιτάξουμε τις εμπειρίες της Ανατολικής Ευρώπης. Στις σοσιαλιστικές χώρες πραγματοποιήθηκε αναμφίβολα μία διαδικασία εκσυγχρονισμού, αλλά σε μία ορισμένη φάση μπλοκαρίστηκε. Να λοιπόν, η Αυτονομία της Πολιτικής εξέφραζε αυτήν την κατάσταση στις αρχές της περασμένης δεκαετίας. Το βιβλίο μου «Περί της Αυτονομίας της Πολιτικής» περιέχει ακριβώς τα πρακτικά μιας συζήτησης που διεξήχθη στο Τορίνο με τον Νορμπέρτο Μπόμπιο (1972), παρόλο που το βιβλίο δημοσιεύτηκε πολύ αργότερα, το 1977. Συνοπτικά, η Αυτονομία της Πολιτικής σήμαινε ότι ο παλιός μαρξισμός, ο παραδοσιακός ιστορικός υλισμός, και το ίδιο το έργο του Μαρξ, δεν είχαν εμβαθύνει στην πολιτική θεωρία. Ο Μαρξ είχε αναλύσει σε βάθος τις καπιταλιστικές δομές, την αστική οικονομία. Η ανάλυση του όμως γύρω από το Κράτος ήταν πολύ λιγότερο ακριβής και εξειδικευμένη. Επρόκειτο, λοιπόν, να επεξεργαστούμε αυτό το ασθενές σημείο του Μαρξ. Τότε, στην Ιταλία διεξαγόταν μία μεγάλη συζήτηση, που εν μέρει προκάλεσε ο ίδιος ο Νορμπέρτο Μπόμπιο, γύρω από το ερώτημα αν υπήρχε ή όχι μία μαρξιστική θεωρία του Κράτους. Ο Μπόμπιο υποστήριζε ότι δεν υπάρχει, εγώ έλεγα ότι δεν υπάρχει γιατί δεν έγινε αντικείμενο επεξεργασίας, όχι γιατί δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει. Τότε, άρχισαν οι πρώτες αναζητήσεις μας που κατέφυγαν και σε μία ορισμένη μη μαρξιστική κουλτούρα. Η Δεκαετία του '70 υπήρξε περίοδος μεγάλης πνευματικής ανησυχίας. Το ρεύμα του εργατισμού που είχε στηριχτεί τα πάντα στη σύνδεση της σκέψης του Μαρξ με την εργατική τάξη, στη δεκαετία του '70 μετατράπηκε σ' ένα ρεύμα καθ' ολοκληρία στραμμένο προς τα έξω. Αφού έλειπε μια μαρξιστική θεωρία για το Κράτος, είπαμε: ας πάμε να ριζούμε μία ματιά σ' αυτούς που πράγματι επεξεργάστηκαν μία θεωρία για το Κράτος.

Μ' αυτό το θεωρητικό άνοιγμά μας, λοιπόν, κατανοήσαμε ότι πέρα από το Μαρξ, υπήρχαν σοβαρές θεωρίες που οι μαρξιστές είχαν κατά κανόνα αγνοήσει. Προπαντός εξαιτίας των στεγανών του παραδοσιακού μαρξισμού· του μαρξισμού των σοβιετικών, του Στάλιν, αλλά και του ιταλικού μαρξισμού. Ο ιταλικός μαρξισμός βέβαια ήταν κυρίως ένας κριτικός μαρξισμός, χάρις στο Γκράμσι, αλλά εμείς εντοπίζαμε σ' αυτόν ένα εθνικό ελάττωμα, ένα στοιχείο ιταλοκεντρισμού. Ο Γκράμσι εργάστηκε πολύ πάνω στις εθνικές παραδόσεις ενώ παράλληλα ο ιταλικός μαρξισμός είχε τις καταβολές του στον ιδεαλιστικό ιστορικισμό, με το Λαμπριόλα. Εμάς αντίθετα ενδιέφερε η μεγάλη ευρωπαϊκή σκέψη. Ο Βέμπερ έγινε, τότε, ένα σημαντικότατο σημείο αναφοράς μας. Το ίδιο και τα άλλα μεγάλα ονόματα της κεντροευρωπαϊκής σκέψης, ο Σουμπέτερ, ο Κέλσεν, ακόμη και ο Καρλ Σμιττ. Καταλάβαμε δηλαδή, ότι ενώ

ο μαρξισμός είχε αμελήσει αυτό το πρόβλημα, η αστική διανοήση είχε κάνει μεγάλα βήματα προς τα μπρος πάνω στο πρόβλημα του δικαίου και του Κράτους. Είχε επεξεργαστεί σοβαρές θεωρίες, τις οποίες έπρεπε να μελετήσουμε για να τις κριτικάρουμε. Να τις κριτικάρουμε ξεπερνώντας τη θέση του παραδοσιακού μαρξισμού, σύμφωνα με την οποία το Κράτος κατά βάθος ήταν μόνο μία υπερδομή, ένας απλός μηχανισμός που αντανακλούσε το συσχετισμό δυνάμεων της κοινωνίας. Η Αυτονομία της Πολιτικής, αντίθετα, έλεγε ότι υπάρχει μία λογική, εσωτερική στο Κράτος, που μερικές φορές λειτουργεί αυτόνομα και τίθεται στο κέντρο των εξελίξεων. Ένα άλλο σημαντικότερο σημείο αναφοράς για μας, ήταν η καπιταλιστική πολιτική στη δεκαετία του '30: το New Deal, του Ρούσβελτ. Μας φάνηκε ότι η μεγάλη κρίση του καπιταλισμού, το 1929, ξεπεράστηκε με μία μεγάλη κρατική πρωτοβουλία του καπιταλισμού. Εμβαθύνουμε εξαιρετικά στην ανάλυση εκείνης της περιόδου κι επιμείνουμε ιδιαίτερα στη μελέτη του Κένυς. Καταλάβαμε ότι δεν είναι αλήθεια πως το Κράτος είναι πάντα παθητικό προϊόν· συχνά είναι ένας ενεργός παράγοντας, ένα υποκείμενο που έφτασε στο σημείο να σώσει τον καπιταλισμό από την οικονομική κρίση του.

Δ.Δ.: Έγραψες ότι σήμερα λείπει από τον καπιταλισμό μία στρατηγική θεώρηση των προβλημάτων της πολιτικής και του Κράτους...

Μ.Τ.: Ναι, λείπει, γιατί μετά την δεκαετία του '30 το κεφάλαιο επαναπαύθηκε πάνω σ' εκείνη την εμπειρία. Οι λύσεις που προτείνονται σήμερα δεν φαίνονται νεωτεριστικές, αλλά επανάληψη παλιότερων λύσεων.

Δ.Δ.: Αναφέρεσαι στο νεο-φιλελευθερισμό;

Μ.Τ.: Ναι, στο νεο-φιλελευθερισμό, στον ίδιο το μονεταρισμό, σ' όλη αυτήν την επιστροφή στην περίοδο πριν από τον Κένυς, πριν από το Ρούσβελτ. Όταν οι λύσεις βασίζονται στο παρελθόν, για μένα δεν είναι ποτέ ριζικές λύσεις.

Δ.Δ.: Τώρα, όμως, η πρωτοβουλία φαίνεται να είναι εξ ολοκλήρου στα χέρια αυτής της δεξιάς, του κεφαλαίου. Η μεγάλη ανακάλυψη του νεομαρξισμού της δεκαετίας του '60 ήταν η ικανότητα του κεφαλαίου να δίνει ρεφορμιστικές, ελαστικές κι αναπτυξιακές απαντήσεις στις αγωνιστικές πρωτοβουλίες των εργατών. Τώρα είναι το κεφάλαιο που απειλεί άμεσα την ίδια την ταξική υπόσταση της εργατικής τάξης...

Μ.Τ.: Μπορούμε να το διατυπώσουμε και μ' αυτόν τον τρόπο. Υπήρξε μία επαναδραστηριοποίηση της άμεσα καπιταλιστικής πρωτοβουλίας και αντιμετωπίζουμε σήμερα μία συντηρητική ηγεμονία, που κατά βάθος είναι η καπιταλιστική απάντηση στη δεκαετία του '60. Λέγαμε, τότε, ότι εκείνη η ρεφορμιστική, εκσυγχρονιστική απάντηση του κεφαλαίου προσέφερε υπερβολικό έδαφος στα ανταγωνιστικά κινήματα, επαληθεύοντας έτσι μία πάγια θέση μας, ότι δηλαδή όσο περισσότερο αναπτυσσόταν κι εκσυγχρονιζόταν η παραγωγική δομή, τόσο αναπτυσσόταν ο ταξικός αγώνας. Νομίζω ότι η σημερινή καπιταλιστική πρωτοβουλία κατανόησε αυτό το μάθημα και προσπαθεί να δώσει παρωχημένες απαντήσεις, ακριβώς γιατί μ' αυτόν τον τρόπο οι αγώνες διεξάγονται σ' ένα χαμηλότερο επίπεδο. Γι' αυτό και ξαναχρησιμοποιούνται ορισμένοι παλιοί μηχανισμοί, όπως για παράδειγμα η ανεργία. Είναι παλιές απαντήσεις, λείπει πράγματι στο κεφάλαιο μία στρατηγική διάσταση. Πού είναι τα μεγάλα ονόματα; Η Σχολή του Σικάγου; Της λείπει, όμως, μία συνολική οπτική των προβλημάτων, δεν καταφέρνει να διασυνδέσει την οικονομία με την πολιτική, δεν έχει μία

συνολική θεώρηση της κοινωνίας. Οι απαντήσεις της είναι προπαντός τεχνικές. Όλα αυτά, όμως, οδηγούν προς μία πιο γενική συζήτηση γύρω από τη συνολική κρίση της σημερινής κουλτούρας, από την οποία δεν ξεφεύγει ούτε ο σύγχρονος μαρξισμός.

Δ.Δ.: Ταυτόχρονα, όμως, έχουμε το αντίστροφο φαινόμενο των σοσιαλιστικών κυβερνήσεων στη Νότια Ευρώπη. Σύμφωνα με μία άποψη, ακριβώς οι αντικειμενικές αντιξοότητες που αντιμετωπίζουν αυτές οι κυβερνήσεις, καθιστά κεντρικό το πρόβλημα της επεξεργασίας μίας αυτόνομης πολιτικής στρατηγικής. Μίας εναλλακτικής πολιτικής για μία αριστερά που, αντίθετα από τις βορειοευρωπαϊκές σοσιαλδημοκρατίες, επωμίστηκε για πρώτη φορά κυβερνητικές ευθύνες...

Μ.Τ.: Αυτές οι κυβερνήσεις αποτελούν μια σημαντικότερη εξέλιξη. Που γίνεται ακόμη σημαντικότερη, αν λάβει κανείς υπ' όψη του ότι μερικές από αυτές τις χώρες μέχρι πριν από λίγα χρόνια κινούνταν πολιτικά προς μία τελείως διαφορετική κατεύθυνση. Κι εγώ προφανώς βλέπω τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν αυτές οι κυβερνήσεις, αλλά μου φαίνεται ότι ταυτόχρονα αναζητώνται νέοι ορίζοντες. Προφανώς, σ' αυτές τις χώρες το θάρος των ειδικών εθνικών συνθηκών πρέπει να είναι καθοριστικό, ενώ η επανάληψη σοσιαλδημοκρατικών προτύπων είναι εξωπραγματική. Άρα, υπάρχει αυτή η πρόκληση για την ανεύρεση νεωτεριστικών, πρωτότυπων στοιχείων στην οργάνωση της οικονομικής, της κοινωνικής και της θεσμικής πολιτικής. Είναι ένα μεγάλο στοίχημα. Δεν ξέρουμε αν θα το κερδίσει η αριστερά, αλλά σίγουρα πρόκειται για μία εμπειρία που παρακολουθούμε με μεγάλη προσοχή.

Δ.Δ.: Σ' ότι αφορά την Ελλάδα, ακόμη και μερικοί που έχουν μία ιδιαίτερα ευνοϊκή στάση σε σχέση με τη σοσιαλιστική κυβέρνηση, παρατηρούν ότι τα παραδοσιακά πολιτικά εργαλεία δεν προσφέρονται για μία αριστερή κυβερνητική πολιτική, και ότι πρέπει να επεξεργαστούν καινούργια, εναλλακτικά...

Μ.Τ.: Το πρόβλημα μιας αριστερής κυβερνητικής πολιτικής παραμένει ουσιαστικά άλυτο, όχι μόνον σ' αυτές τις χώρες, αλλά γενικότερα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Δεν επινοήθηκε ακόμη μία μορφή αριστερής διακυβέρνησης, ικανής να λύσει τα καθημερινά προβλήματα μιας σύγχρονης δυτικής δημοκρατίας. Προβλήματα, που σε ένα μεγάλο ποσοστό είναι προβλήματα οικονομικής επιβίωσης σ' έναν κόσμο, ο οποίος καθοδηγείται από εξω-ευρωπαϊκά κέντρα. Υπάρχει, έτσι, μία οικονομική κατάσταση εκτάκτου ανάγκης που πρέπει να διακυβερνηθεί. Αλλά σ' αυτό το επίπεδο, ίσως αγχοτικά, κάτι καταφέρνουν αυτές οι σοσιαλιστικές κυβερνήσεις. Εκείνο αντίθετα που δεν διαπιστώνεται, είναι μία προοπτική συνολικής ανανέωσης, διεξόδου από τον καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό. Μόλις γίνονται ορισμένα βήματα προς αυτήν την κατεύθυνση, εμφανίζονται είτε ισχυρότατες κοινωνικές εντάσεις, είτε κατακόρυφες πτώσεις εκλογικής συναίνεσης. Η γαλλική εμπειρία ως προς αυτό είναι παραδειγματική. Ξεκίνησαν μ' ένα μεγάλο ανανεωτικό πρόγραμμα κι ύστερα αναγκάστηκαν να οχυρωθούν σ' ένα τρομερά καθυστερημένο χαράκωμα, αγχώδους διαχείρισης του υπάρχοντος.

Δ.Δ.: Ξέρεις ότι με εκπλήσσει λιγάκι η έμφαση που δίνεται στο στρατηγικό στοιχείο, στο εναλλακτικό πρόγραμμα κλπ. Θυμάμαι τη φράση: «Η αριστερά πρέπει να είναι εφοδιασμένη ίσως με την ουτοπία, αλλά χωρίς σχέδιο»³. Μου είχες δώσει την εντύπωση ότι θεωρούσες το σχέδιο κάτι σαν ιδεολογική σκουριά της αριστεράς...

Μ.Τ.: Οφείλω να ομολογήσω ότι σήμερα βρίσκομαι σε μία φάση διαφορετική απ' εκείνη που ονομάσαμε «Αυτονομία της Πολιτικής». Οι νέες μου μεθοδολογικές κατευθύνσεις είναι οι εξής: αντιλαμβάνομαι την πολιτική σκέψη της αριστεράς –μιας μοντέρνας αριστεράς που κινείται στην καρδιά της Δύσης– σαν μία συνεχώς μεταβαλλόμενη σκέψη. Σαν σκέψη που εξελίσσεται συνεχώς από τη μια φάση στην άλλη. Η νεανική θεωρητική διαμόρφωσή μας ήταν ιδιαίτερα ορθόδοξη. Όταν πρωτοανοιξαμε τα μαρξιστικά κείμενα βρεθήκαμε αντιμέτωποι με ένα οστεοποιημένο δόγμα⁴ που είχε καθοριστεί μια για πάντα. Η αντίδραση μας σ' αυτήν την κατάσταση επηρέασε όλη την μετέπειτα εξέλιξή μας. Για μένα δεν υπάρχει κανένα δόγμα στο οποίο να πιστεύουμε, αλλά υπάρχει μόνον μία προσπάθεια του στοχασμού που κινείται συνεχώς κι ενημερώνεται στη βάση των αντικειμενικών δεδομένων. Άρα μεταβάλλει τις κατηγορίες του, τον τρόπο λειτουργίας του, κλπ.

Οι φάσεις που ακολουθούν περιέχουν πάντα ένα στοιχείο πολεμικής με τις προηγούμενες. Αν, λοιπόν, στη δεκαετία του '60 ήταν για μένα κεντρική η παραγωγική σχέση και οι εργατικοί αγώνες, ύστερα κατάλαβα ότι οι εργατικοί αγώνες δεν μπορούσαν συνεχώς να δίνουν κουτουλιές στον τοίχο της πολιτικής, των μηχανισμών, των θεσμών, χωρίς να μπορούν να τους διασχίσουν. Τώρα είμαστε ξανά σε μία διαφορετική φάση, γιατί στο μεταξύ στην ίδια την Ιταλία τα πράγματα άλλαξαν. Πιθανότατα, το μείζον πρόβλημα της Ιταλίας σήμερα δεν είναι τόσο ο εκσυγχρονισμός του Κράτους και των θεσμών, αλλά ένα πιο προωθημένο πρόβλημα: η αλτερνατίβα, η εναλλακτική λύση. Αλτερνατίβα σημαίνει να επεξεργαστούμε ένα σχέδιο και να εμφανίσουμε ένα πρόγραμμα μέσα στο οποίο η κομμουνιστική δύναμη και οι σύμμαχοί της δεν εννοούνται μόνον σαν αντιπολίτευση σ' αυτήν την κυβέρνηση, αλλά σαν αντιπολίτευση σ' αυτήν την κοινωνία. Πρόκειται, άρα, για μία ριζική εναλλακτική λύση και οι απαντήσεις μας πρέπει να είναι πιο μακροχρόνιες.

Εξάλλου, νομίζω ότι και το αίτημα του κοινωνικού μπλοκ που περισσότερο ή λιγότερο προσπαθούμε να οργανώσουμε, είναι πιο ριζοσπαστικό σήμερα. Τα πολιτικά παιχνίδια είναι αυτό που είναι, αλλά οπωσδήποτε δεν μπορούν να βρουν λύση στα μεγάλα προβλήματα των λαϊκών μαζών, στο τεράστιο πρόβλημα του πώς μπορεί να διακυβερνηθεί σήμερα αυτή η χώρα.

Δ.Δ.: *Αυτή ήταν και η έννοια που δίνεις στον όρο «νεολενινισμός» στο βιβλίο σου «Ο Χρόνος της Πολιτικής»⁵;*

Μ.Τ.: Και αυτή. Σε σχέση με το Λένιν είχα πάντα μία πολύ αντιθετική σχέση: αντίθετα από πολλούς άλλους σύγχρονους μαρξιστές ποτέ δεν το θεώρησα «ψόφιο σκυλί», ξεπερασμένο και περιττό. Υπάρχουν πολλές όψεις του Λένιν κι ορισμένες απ' αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν ακόμη.

Δ.Δ.: *Ο πολιτικός Λένιν;*

Μ.Τ.: Ο Λένιν άνθρωπος της κυβέρνησης. Ο Λένιν που είναι περισσότερο γνωστός, είναι ο Λένιν πριν από την επανάσταση. Αντίθετα, ο Λένιν εκπρόσωπος της κυβέρνησης και του Κράτους, ακόμη δεν έχει μελετηθεί καλά ούτε από ιστοριογραφική άποψη. Μεγάλες πολιτικές στροφές, όπως η Ν.Ε.Π. (Νέα Οικονομική Πολιτική, σ.σ.) για παράδειγμα, ήταν σημαντικότετοι ελιγμοί ενός ηγέτη που ήξερε ότι έπρεπε να κάνει κάποιο βήμα πίσω και τσ' έκανε έχοντας πλήρη συνείδηση του γεγονότος ότι υποχωρούσε για να προωθηθεί αργότερα.

Κι έτσι η συζήτησή μας επιστρέφει στις τωρινές δυσκολίες των κυβερνήσεων της αριστεράς. Πολύ συχνά και οι αριστερές κυβερνήσεις κάνουν κάποιο βήμα προς τα πίσω, αλλά το κάνουν για να μείνουν σταθερά πίσω κι όχι για να επανέλθουν ισχυρότερες.

Δ.Δ.: *«Το σύγχρονο Κράτος καταλήγει να είναι τίποτα λιγότερο από τη μοντέρνα μορφή αυτόνομης οργάνωσης της εργατικής τάξης»⁶. Αυτή η φράση σου προκάλεσε μια θυελλώδη συζήτηση πριν από μερικά χρόνια...*

Μ.Τ.: Είναι μία παλιά φράση που περιέχεται στο βιβλίο «Περί της Αυτονομίας της Πολιτικής». Δεν ξέρω αν θα την επαναλάμβανα σ' αυτήν την τόσο ριζική διατύπωση. Μου αρέσει να μιλάω πολύ ανοιχτά, γιατί αυτό προκαλεί τη συζήτηση, παρόλο που κατά κανόνα όταν κάποιος δίνει τόσο αυστηρούς καθορισμούς σφάλει, ενώ όταν καταφεύγει σε πολύπλοκες και διφορούμενες διατυπώσεις δεν κάνει ποτέ λάθος.

Αυτή η φράση προκύπτει απ' όλη την ανάλυση που κάναμε προηγουμένως. Αναφερόμουν εν μέρει στη σοβιετική εμπειρία, της εποχής του Λένιν, κι εν μέρει σ' εκείνη τη θέση του Γκράμσι και, λιγότερο, του Τολιάτι, γύρω από την «εργατική τάξη που γίνεται Κράτος». Στη βάση αυτής της αντίληψης βρίσκεται το γεγονός ότι η εργατική τάξη, ή γενικότερα οι εργαζόμενοι, πάντα θεωρήθηκαν υποτελείς τάξεις. Προσωπικά με ενοχλεί πολύ αυτή η αντίληψη περί υποτελών τάξεων, γιατί εκφράζει μία κατάσταση που ίσχυε στο παρελθόν, αλλά δεν ισχύει πλέον. Όταν ακούω τα περί υποτελών τάξεων, μου έρχεται στο νου η εικόνα του χωρικού που προσκυνά τον τσιφλικά. Μία κατάσταση που δεν έχει καμία σχέση με τους εργάτες. Οι εργατικοί αγώνες πάντα είχαν σαν στόχο την κατάκτηση της ηγεμονίας, άρα ούτε από κοινωνική άποψη οι εργάτες μπορούν να θεωρηθούν υποτελής τάξη, γιατί έχουν μία αυτόνομη κοινωνική δύναμη. Από πολιτική άποψη, όμως, ίσως αυτή η υποτελεια να υπάρχει, γιατί τους λείπει η πολιτική ισχύς. Απ' αυτό, λοιπόν, προκύπτει το πρόβλημα να δοθεί μία κρατική διεξόδος σ' αυτήν την τάξη. Που σημαίνει να έχουν μία πολιτική ισχύ, ικανή να προωθήσει μία διαδικασία ανανέωσης.

Δ.Δ.: *Δεν λες ούτε καν κυβερνητική, αλλά κρατική διεξόδο...*

Μ.Τ.: Υπάρχει μία παράδοση πάνω σ' αυτό το θέμα. Το ίδιο το θεωρητικό περιοδικό του Ι.Κ.Κ. την εποχή του φασισμού λεγόταν «Εργατικό Κράτος». Κι εγώ θέβαια καταλαμβάνομαι, αμέσως μόλις λέω αυτά, από χίλιες αμφιβολίες. Ένα εργατικό Κράτος υπήρξε ήδη στο σοβιετικό σοσιαλισμό. Δεν έδωσε, όμως, και τρομερά αποτελέσματα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι εκεί δεν υπήρξε ποτέ ένα εργατικό Κράτος αλλά ένα κομματικό Κράτος, κι αυτή είναι μία θαρυσήμαντη διαφορά. Ξαναγυρνώντας στην επίμαχη φράση μου, επαναλαμβάνω πως δεν ξέρω αν θα την ξαναδιατύπωνα έτσι, γιατί στο μεταξύ πήγα πιο μπροστά. Αφού ανέλυσα στη φάση της Αυτονομίας της Πολιτικής πώς είναι δομημένο ένα Κράτος, πέρασα στη φάση της κριτικής του κρατικού γεγονότος καθ' εαυτό κι αναζήτησα τρόπους διεξόδου από αυτή την κρατική μορφή.

Δ.Δ.: *Άρα διεξόδου κι από τον καπιταλιστικό εκσυγχρονισμό για τον οποίο μιλούσαμε προηγουμένως...*

Μ.Τ.: Ακριβώς. Που κατά βάθος ταυτίζεται με το ξεπέραςμα των παραδοσιακών μορφών του Κράτους καθ' εαυτού. Η κατάληξη αυτού του προβληματισμού μου είναι

ακόμη αβέβαιη, γιατί και σ' αυτό το σημείο οι εναλλακτικές λύσεις –η αυτοδιαχείριση, η άμεση δημοκρατία, κτλ.– δεν φαίνονται ιδιαίτερα αποτελεσματικές. Το πρόβλημα είναι το τι μπορεί να υπάρχει στην εξουσία, στην πολιτική, που να μην είναι κρατική μηχανή αλλά κάτι άλλο; Γύρω από αυτό το κεντρικό σημείο διεξάγεται η έρευνά μου. Και πρόκειται για μία δύσκολη αναζήτηση αφού θαραίνει πάνω της το βάρος όλων των προηγούμενων αρνητικών εμπειριών. Άρα οι επιφυλάξεις που είχαν εκφράσει τότε οι μαρξιστές για εκείνη την φράση μου ήταν δικαιολογημένες: μόνο που πρέπει να ληφθεί υπ' όψη ότι επρόκειτο για μία μεταβατική φάση στον στοχασμό μου.

Δ.Δ.: Δεν είχε, λοιπόν, μία γενικότερη πολιτική αξία; Τότε, θυμάμαι, θεωρήθηκε η θεωρητική επικάλυψη του «ιστορικού συμβιβασμού»...

Μ.Τ.: Όχι, αυτή η ερμηνεία ήταν εντελώς λανθασμένη, γιατί οι θεωρητικές επεξεργασίες μου ήταν τελείως ανεξάρτητες. Η χρονολογική σύμπτωση σημαίνει απλώς ότι τότε επικρατούσε ένα κλίμα που ευνοούσε ορισμένες θεωρητικές θέσεις.

Δ.Δ.: Τελευταία ερώτηση: μπορεί να γίνει ένας απολογισμός της εμπειρίας του περιοδικού «Laboratorio Politico» καθώς και των επιρροών του στην πολιτική κουλτούρα της ιταλικής αριστεράς και ιδιαίτερα του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος;

Μ.Τ.: Ναι, μπορεί να γίνει ένας πρώτος απολογισμός, γιατί δεν ξέρουμε αν η εμπειρία του περιοδικού θα συνεχιστεί ή όχι. Υπάρχουν ορισμένες εκδοτικές δυσκολίες με τον Οίκο Einaudi, που πρόσφατα χρεωκόπησε.

Ήταν μία εμπειρία που έγινε μέσα στο σώμα της αριστεράς. Πολλοί πρωτεργάτες του περιοδικού ήταν κομμουνιστές, άλλοι σοσιαλιστές, άλλοι ανένταχτοι. Επί πλέον, ήταν μελετητές διαφορετικών κλάδων: θελήσαμε να συνενώσουμε μία σειρά διανοούμενους ειδικευμένους σε διάφορους κλάδους (πολιτειολόγους, κοινωνιολόγους, νομομαθείς, οικονομολόγους) για να υπάρξει αυτή η ανταλλαγή εμπειριών. Έχοντας πάντα στο κέντρο της προσοχής μας την ανάλυση του δυτικού καπιταλισμού, από την πολιτική βέβαια οπτική γωνία.

Ήταν μία πολύ ανοιχτή εμπειρία. Προσπαθήσαμε να διασυνδεθούμε με μία σειρά ξένους «ανταποκριτές», κυρίως στις ΗΠΑ, αλλά και στη Γερμανία, στη Γαλλία και τη Βρετανία.

Δ.Δ.: Δεν ήσασταν όμως μόνον ένα βήμα ελεύθερης συζήτησης, ήσασταν κι ένα ρεύμα ιδεών μέσα στην αριστερά...

Μ.Τ.: Το κοινό μεταξύ μας στοιχείο ήταν η διαπίστωση ότι ήταν αναγκαία μία πολιτιστική ανανέωση της αριστεράς, που έπρεπε να αντιμετωπίσει ορισμένες νέες προβληματικές. Ορισμένες, όντως, τις αντιμετώπισε: έγινε μία μεγάλη συζήτηση γύρω από ορισμένες κατηγορίες, όπως ο «ντεσιζιονισμός»⁷ ή «πολιτική ανταλλαγή», η «πολιτική αγορά»...

Δ.Δ.: Περισσότερο από μέρος των σοσιαλιστών όμως παρά του ΙΚΚ...

Μ.Τ.: Ναι, αλλά αυτό δεν σημαίνει τίποτα. Το σημαντικό είναι ότι εισάγαμε στον καθημερινό πολιτικό λόγο της Ιταλίας ορισμένες κατηγορίες που τώρα κυκλοφορούν ευρύτατα, αναφέρονται στις εφημερίδες αν και συχνά παρερμηνευμένες. Εξ άλλου, ένας άλλος λόγος που οδήγησε στη δημιουργία του περιοδικού ήταν ακριβώς

ότι δεν χάσαμε την ελπίδα να δημιουργηθεί και στην Ιταλία μία κυβέρνηση της αριστεράς. Δεν θεωρούμε δεδομένη, ούτε οριστική, τη ρήξη μεταξύ σοσιαλιστών και κομμουνιστών. Σ' ότι αφορά την Ιταλία, είμαι πεισμένος ότι η εμπειρία του Κράξι είναι προσωρινή. Κι αναφέρομαι και στον Κράξι πρωθυπουργό και στον Κράξι γραμματέα του Σοσιαλιστικού Κόμματος, γιατί οι δύο ρόλοι είναι συνδεδεμένοι. Όταν θα λήξει η εμπειρία της σοσιαλιστικής πρωθυπουργίας θα τεθεί ξανά στο ΙΣΚ το πρόβλημα μιας νέας ηγεσίας, καθώς και της πολιτικής τοποθέτησης του κόμματος. Τότε ορισμένες προβληματικές, όπως εκείνη της αριστερής κυβέρνησης θα ξανάρθουν στην επικαιρότητα. Είναι πραγματικά παράδοξο το γεγονός ότι αυτές οι εμπειρίες σοσιαλιστικών κυβερνήσεων στη Μεσόγειο αφορούν όλες της χώρες εκτός από την Ιταλία, που στο βάθος ήταν η πιο προωθημένη πολιτικά χώρα. Τώρα βλέπουμε να κυριαρχούν εδώ οι παλιές παραωχημένες πολιτικές φόρμουλες –κεντροαριστερά, πεντακομματική κυβέρνηση– ενώ στις άλλες χώρες έγιναν πραγματικά άλματα προς τα μπρος. Αυτή είναι μία άλλη όψη της περίφημης «ιταλικής περίπτωσης», που ακριβώς σκοπεύουμε ν' αντιμετωπίσουμε σε μία νέα περίοδο –αν θα υπάρξει– του περιοδικού: την επεξεργασία δηλαδή του προγράμματος της εναλλακτικής λύσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. *Sull' Autonomia del Politico*, εκδ. Feltrinelli, Μιλάνο, 1977, σελ. 19.
2. Πρόκειται για το Statuto dei Lavoratori. Βλ. Θεοδ. Θεοδώρου, *Το δικαίωμα εργασίας στον ελληνικό ν. 1264/1982 και στον ιταλικό ν. 300/1970* στο «Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου», Αθήνα, 8. 1983, σελ. 225-229.
3. Το απόσπασμα βρίσκεται στο άρθρο του Μάριο Τρόντι, *Αριστερά*, στο *Laboratorio Politico*, 3, 1982, σελ. 132-147.
4. Στα ιταλικά *Dottrina*.
5. *Il Tempo della Politica*, εκδ. Editori Riuniti, Ρώμη, 1980, σελ. 43.
6. Ολόκληρη η φράση έχει ως εξής: «Η αυτονομία της πολιτικής γίνεται εφικτή μόνον σαν εργατική διεκδίκηση. Το σύγχρονο Κράτος καταλήγει, σ' αυτό το σημείο, να είναι τίποτα λιγότερο από την σύγχρονη μορφή αυτόνομης οργάνωσης της εργατικής τάξης. Η οποία δεν εμφανίζεται πλέον σαν αυτόνομη δύναμη μόνον με τη μορφή του κόμματος, αλλά οργανωμένη σαν άρχουσα τάξη», στο *Sull' Autonomia del Politico*, οπ. π., σελ. 20.
7. De Cisionism. Ο όρος ανήκει στον Karl Schmitt.